

(૨)

અભ્યાસિ:—(મીમાંસકને મતે) છીપમાં
દ્વં રજતમ્ (આ રૂપું છે) એ જ્ઞાન યથાર્થ જ
છે, કેમકે કોઈ જ્ઞાન અથવાર્થ હોતું નથી. જેમ
ઉપલા ઉદાહરણમાં દ્વં (આ) અંશ તો પ્રત્યક્ષ
જ્ઞાન છે, અને રજતં (રૂપું) એ જ્ઞાન તો પૂર્વે
જોયેલા રૂપાની સ્મૃતિરૂપ છે. માત્ર જોનાર
આ એ જ્ઞાનનો ભેદ સમજી શકતો નથી તેથી
તેને ‘આ રૂપું છે’ એવું ભેદાગ્રહ જ્ઞાન (અન્ને
જ્ઞાનમાં તદ્દાવત છે તે ન સમજવાથી ઉત્પન્ન
થયેલું જ્ઞાન) ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં ભ્રમજ્ઞાન
જેવું કંઈ નથી. અર્થાત્ સ્વાતેરમાવ ઇલાખ્યાતિ:
(ખ્યાતિનો અભાવ એજ અખ્યાતિ) એવો
અર્થ કરવો. (પ્રભાકર.) ૨. સ્વરૂપતો વિષયતથા-
ગૃહીતમેદેતૈકજ્ઞાનમ્ । જે પદાર્થોના સ્વરૂપજ્ઞાનમાં
ભેદ છતાં ભેદગ્રહણ કરવામાં ન આવે, તથા
જે જ્ઞાનના વિષયો ભિન્ન છતાં તે એકજ છે
એમ સમજવામાં આવે, તે અખ્યાતિ. જેમ
છીપ અને રૂપું સ્વરૂપથી ભિન્ન છતાં તે ભેદ
સમજતો નથી, તેમ જ્ઞાનનો વિષય ભિન્ન
થતાં એક રૂપુંજ માલમ પડે છે, ત્યાં ‘અખ્યાતિ’
જાણવી. (ન્યાય, મક.)

અગ્નિહોત્રમ્—અગ્નિધારણ કરીને તેમાં
સાંજ સવાર હોમ કરશે તે.

અગ્ને પ્રકૃતયઃ પંચ—હુતૃણિદ્રા તથાલસ્યં
સજ્ઞોડમેપંચ કીર્તિતાઃ ।—સૂખ, તરસ, નિદ્રા,
આળસ અને સંગ, એ પાંચ અગ્નિની
પ્રકૃતિઓ છે.

અગ્રહણમ્—અપ્રત્યક્ષ. સમજી ન શકાવું તે.

અઘટકત્વમ્—તદ્વિષયત્વાવ્યાપકવિષયતા-
વત્ત્વમ્ । કોઈ પદાર્થના વિષયત્વમાં અવ્યાપક
એવી જ વિષયતા, તે વાળા હોવાપણું. જેમ-
ઘટ વિષયત્વમાં અવ્યાપકવિષયતાવત્ત્વ ગદ-
ભત્તવનું છે, માટે ગદભત્તવમાં ઘટતું અઘટ-
કત્વ રહ્યું છે.

અઘાતિકર્મપ્રકારઃ—(જન મતે) અઘાતિ
કર્મ ચાર પ્રકારનું છે. (૧) વેદનીય,
(૨) નામિક, (૩) ગોત્રિક, (૪) આયુષ્ક. એ

ચારે પ્રકારનાં કર્મ શ્રેયનું હનન કરતાં નથી
માટે તે અઘાતિકર્મ કહેવાય છે.

અજ્ઞ-અંગી (પ્રધાન કર્મ) ના સમીપમાંજ
જે પદાર્થ કંઈ ફળ સિવાય કર્તવ્યતારૂપે શ્રવણ
કરવામાં આવે છે તે, એનેજ ‘શેષ’ તેમ
‘સહકારી’ પણ કહે છે. ઉદાહરણ-જેમ, દર્શ-
પૂર્ણમાસ એ અંગી છે અને પ્રયાજ એ
તેનું અંગ છે, અને તેની (દર્શપૂર્ણમાસની)
સમીપમાં કહ્યું છે, તેમજ દર્શપૂર્ણમાસથી
તેનું ભિન્ન ફળ કહેલું નથી માટે પ્રયાજ એ
અંગ છે. ૨. તત્ત્વીયપ્રધાનફલજનકવ્યાપાર-
જનકત્વે સત્તિ તત્ત્વીયપ્રધાનફલજનકત્વમ્ ।
વેદમાં યજ્ઞાદિ કર્મોમાં કેટલાંક પ્રધાનકર્મ
હોય છે અને કેટલાંક એ પ્રધાનનાં અંગભૂત
કર્મ હોય છે. ‘જેમ દર્શપૂર્ણમાસ’ યાગમાં
‘પ્રયાજ’ એ અંગભૂત કર્મ છે. અંગભૂત
કર્મો પોતાના પ્રધાન કર્મનો જે ફલજનક
વ્યાપાર છે તેમાં સહાય કરે છે; એમ છતાં
અંગભૂતકર્મો એકલાં કરવામાં આવે તો તેથી
પ્રધાન કર્મનું ફળ ઉત્પન્ન થતું નથી. અર્થાત્
જે કર્મનું પોતાનું કંઈ ફળ નથી પણ પ્રધાન
કર્મનું ફલ ઉત્પન્ન કરી આપે છે તે અંગ
કહેવાય છે.

૩. વેદના અર્થનું જ્ઞાન થવામાં ઉપયોગી
જે છ ગ્રંથો છે, તેમાંના દરેકને પણ અંગ
કહે છે, એ છ ગ્રંથોઃ—શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ,
નિરુક્ત, છંદસ્ અને જ્યોતિષ, એ નામના છે.

અજ્ઞસમાધિઃ—કર્તા, કર્મ, કરણ, એ
ત્રિપુટીના અનુસંધાન સહિત સજાતીય વૃત્તિ-
ઓનો અભાકાર પ્રવાહ તે. એને સવિકલ્પ
સમાધિ પણ કહે છે,

અજ્ઞી—જે પદાર્થ (અથવા કર્મ) સાક્ષાત્
ફળના સાધન રૂપે શ્રુતિમાં કહેલો હોય તે.
એને જ ‘શેષી’ અથવા ‘પ્રધાન’ પણ કહે છે.

અચેતનઃ—‘અજ્ઞાન’ થી આરંભીને તમામ
જડસમૂહ, ચેતનથી ભિન્ન સર્વ પદાર્થ માત્ર.

અજન્યજ્ઞાનમ્—જ્ઞાન ‘જન્ય’ અને
અજન્ય’ એમ બે પ્રકારનું છે: તેમાંથી પરાક્ષ

(૩)

અને અપરોક્ષ જ્ઞાન એ જન્યજ્ઞાન છે; અને શુદ્ધઅભિરૂપ જ્ઞાન એ અજન્યજ્ઞાન છે.

અજન્યસુખમ્—‘જન્યસુખ’ અને ‘અજન્યસુખ’ એવા સુખના બે પ્રકાર છે: તેમાંથી અંતઃકરણની વૃત્તિજન્ય સુખ તે જન્યસુખ કહેવાય છે; અને અહમસુખ તે અજન્યસુખ કહેવાય છે.

અજહત્લક્ષણા—લક્ષ્યતાવચ્છેદકરૂપે લક્ષ્ય-શક્યોભયબોધપ્રયોજિકા લક્ષણા અજહત્લક્ષણા લક્ષ્યતાવચ્છેદકરૂપે, લક્ષ્ય અને શક્ય બંનેના બોધની હેતુ જે લક્ષણા, તે અજહત્લક્ષણા કહેવાય છે. જેમ—કોઈ માણસે ભોજન માટે રાખેલા દહીંનું કાગડાં, બિલાડાં, વગેરે પ્રાણી-ઓથી રક્ષણ કરવા માટે એક છોકરાને કહ્યું કે ‘કાગડાંઓથી દહીંનું રક્ષણ કર.’ એ વચન સાંભળીને તે છોકરો કાક (કાગડો) પદની દહીંને બગાડનારાં તમામ પ્રાણીઓમાં લક્ષણા કરે છે. એવાં પ્રાણીઓ, કાગડાં, બિલાડાં, કૂતરાં, વગેરે છે. એવાં દહીં બગાડનારાં કાગડાં, બિલાડાં, વગેરે લક્ષ્યો વિષે જે ‘કાક’ પદની લક્ષ્યતા રહે છે. તે લક્ષ્યતાનો અવચ્છેદક દધિ-ઉપધાતકત્વ (દહીં બગાડવાપણા રૂપ) ધર્મ છે. એ દધિ ઉપ-ધાતકત્વરૂપ લક્ષ્યતાવચ્છેદકરૂપે કરીને કાક, બિલાડાં, જ્ઞાન, વગેરે સર્વ શક્ય અને લક્ષ્ય પદાર્થોનો બોધ તે છોકરાને કાકપદની લક્ષણાથી થાય છે. માટે કાકપદની દધિ-ઉપધાતક વિષે લક્ષણા તે અજહત્ લક્ષણા કહેવાય છે. (ન્યા. પ્ર.)

તેમજ છત્રિણો ગચ્છન્તિ—(છતરીવાળા જાય છે) એમાં પણ એકસાથેવાહી (એક ટોળામાં જનારા) પુરુષોમાં છત્રી (છતરીવાળો) પદની લક્ષણા થાય છે. એ લક્ષણાવડે છત્રી-વાળા તથા છત્રી વગરના બધા પુરુષોનો બોધ થાય છે, માટે એ પણ અજહત્ લક્ષણા છે.

૨. શક્યાર્થપરિત્યાગેન તત્સંબંધ્યર્થાન્તરે વૃત્તિઃ—પદના શક્ય અર્થનો પરિત્યાગ કર્યા

વિના તે શક્ય અર્થનો સંબંધવાળો પદાર્થમાં તે પદની જે લક્ષણાવૃત્તિ તે ‘અજહત્ લક્ષણા’ કહેવાય છે. જેમ—‘માળા માછ ઉઠ્યા’ એમાં ‘માળા’ શબ્દનો શક્ય અર્થ જડ માળો (માંચડો) છે. તે અર્થનો ત્યાગ ન કરતાં માળાના સંબંધવાળા તે ઉપર બેઠેલા માણસ છે તેમાં લક્ષણા કરવી તે ‘અજહત્ લક્ષણા’ છે.

અજિહ્વાદિભિક્ષુષટ્કમ્—અજિહ્વઃ ષણ્ઢકઃ પઙ્કુરન્ધો વધિર એવ ચ । મુગધસ્થે સુવિજ્ઞેયા ષટ્ ભૂમૌભિક્ષુપુજ્જવાઃ ॥૧૧॥—અન્નિહ્વ (જીભ વગરનો) પંદ, પાંગળો, આંધળો, બહેરો અને મૂઢ, એ છ પ્રકારના ભિક્ષુ (સંન્યાસી) શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. (અર્થ તે તે શબ્દોમાં બેવા.)

અજિહ્વોભિક્ષુઃ—इदमिष्टमिदं नेति बोद्धवन्-पिन सज्जते । हितं सत्यं मिदं वक्ति तम-जिह्वं प्रवक्षते ॥—જે સંન્યાસી ભોજન કરતો છતાં આ ઇષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે, એવી આસક્તિ રાખતો નથી; તથા હિતકર, સત્ય અને થોડું બોલે છે તે અન્નિહ્વ (જીભ વગરનો) સંન્યાસી કહેવાય છે.

અજીવઃ—(જૈનમતે) ભોગ્ય પદાર્થો, એ અજીવ પદાર્થોમાંજ આશ્રય, સંવર, નિર્વર, બંધ અને મોક્ષ, એ પાંચ પદાર્થોનો અંત-ભાવ થાય છે.

અજ્ઞત્વમ્—ગુરુમુખથી શાસ્ત્રાધ્યયન જેણે કર્યું નથી તે અજ્ઞ; અજ્ઞનો ભાવ અજ્ઞપણું. ૨. આત્મજ્ઞાન શત્યત્વ.

અજ્ઞાતત્વમ્—પ્રમાણજન્યજ્ઞાનાવિષયત્વમ્ । જે પદાર્થ પ્રમાણજન્યજ્ઞાનનો અવિષય હોય તે અજ્ઞાત કહેવાય છે. (અર્થાત્ અજ્ઞાતપણું)

૨. અજ્ઞાનાશ્રયાજ્ઞાનવિષયત્વમ્ ।—અજ્ઞાન જેનો આશ્રય છે એવો અજ્ઞાનનો વિષય અજ્ઞાત; એવું અજ્ઞાતપણું તે અજ્ઞાતત્વ.

અજ્ઞાતસત્તા—જ્ઞાન થયા પહેલાંના કાળમાં વિષયની જે સત્તા તે. જેમ—જીવ અને અજ્ઞાની

(૪)

એકતાનું જ્ઞાન થયા પહેલાં પણ તે એકતા તો હતીજ, માટે એ અજ્ઞાતસત્તા છે.

અજ્ઞાનમ્—કાર્યમાત્રોપાદાનત્વે સદસદ્-મનિર્વચનીયત્વમ્ । કાર્યમાત્રનું જે ઉપાદાન હોઇને સત્ અને અસત્ શબ્દથી કહી શકાય નહિ એનું. (વેદાન્ત-તત્ત્વ-વિવેક.)

૨. અનાદિ-ભાવ-રૂપત્વે સતિ વિજ્ઞાનનિરા-સ્યમ્ । અનાદિ આવરૂપ હોઇને જેનો વિજ્ઞાન વડે નિરાસ થઈ શકે છે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. (કેટલાક ‘જ્ઞાનનો અભાવ તે અજ્ઞાન’ એમ કહે છે, પણ વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં તેને અભાવરૂપ ન માનતાં આવરૂપ માન્યું છે. (તત્ત્વદીપિકા.)

૩. મિથ્યાત્વે સતિ સાક્ષાજ્ઞાનનિવર્ત્યત્વમ-જ્ઞાનમ્ ।—જે મિથ્યા હોઇને સાક્ષાત્ જ્ઞાન થવાથી નિવૃત્ત થાય છે તે અજ્ઞાન.

૪. અનાદ્યુપાદાનત્વે સતિ મિથ્યાત્વમ્ ।—જે અનાદિ ઉપાદાનરૂપ હોઇને મિથ્યા હોય તે અજ્ઞાન. (આખ્ય સ્તનપ્રભા)

૫. સદસદ્વિલક્ષણમજ્ઞાનમ્—જે સત્ય પદા-ર્થથી અને અસત્ય પદાર્થથી વિલક્ષણ હોય તે અજ્ઞાન. અજ્ઞાન સત્ય નથી કેમકે તેનો જ્ઞાનથી નાશ થાય છે; તેમ તે અસત્ય પણ નથી, કેમકે ‘હું અજ્ઞાને જાણુતો નથી’ એવો અજ્ઞાનનો અનુભવ થાય છે. માટે એને ‘અનિવચનીય’ પણ કહે છે.

૬. સદ્વિલક્ષણમનાદિજ્ઞાનનિવર્ત્યમજ્ઞાનમ્ ।—સત્, વસ્તુથી વિલક્ષણ, અનાદિ, તથા જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થાય એવો પદાર્થ તે અજ્ઞાન. ‘અસત્’ એ કાંઈ વસ્તુજ નથી માટે ‘અસત્થી વિલક્ષણ’ એમ આ લક્ષણમાં કહ્યું નથી. એનેજ મૂલ પ્રકૃતિ, પ્રલયાવસ્થા, અવ્યક્ત, અવ્યાકૃત, અક્ષર (જ્ઞાન વિના નાશ પામતું નથી માટે) અવિદ્યા, તમ, વગેરે કહે છે.

૭. અનાદ્યુપાદાનં જ્ઞાનનિવર્ત્યમજ્ઞાનમ્ ।—અનાદિ ઉપાદાનરૂપ અને જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થાય તેનું નામ અજ્ઞાન. (‘ઉપાદાન’) શબ્દથી અહીં પરિણામી ઉપાદાન સમાજવું.)

૮. પરિષદા વિજ્ઞાતસ્ય વાદિન ત્રિરમિદિ-તસ્યાપિ વાક્યાર્થસ્યબોધોઽજ્ઞાનમ્ ।—પરિષદ-માંના પુરૂષે જાણેલો તથા વાદીએ ત્રણ વાર કથન કરેલો એવો જે વાક્યાર્થ છે, તે વાક્યાર્થનો બોધ ન થવો તેને ‘અજ્ઞાન’ કહે છે. (એ એક નિગ્રહસ્થાન છે.)

અજ્ઞાનપ્રકારૌ—અજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે: (૧) સમાષ્ટ અજ્ઞાન અને (૨) વ્યષ્ટિ અજ્ઞાન.

અજ્ઞાનભૂમિસસકમ્—વીજજાગ્રત્તથા જાગ્રન્મહાજાગ્રત્તથૈવ ચ । જાગ્રત્સ્વપ્નસ્તથા સ્વપ્નઃ સ્વપ્નજાગ્રત્સુષુપ્તિકૈ । एवं મેદાત્સમારવ્યાતા સક્ષા-જ્ઞાનસ્ય ભૂમયઃ ॥—અજ્ઞાનની સાત ભૂમિઓ છે: (૧) ખીજગ્રન્મગ્રત્, (૨) ગ્રન્મગ્રત્, (૩) મહાગ્રન્મગ્રત્, (૪) સ્વપ્ન, (૫) સ્વપ્નગ્રન્મગ્રત્ અને (૬) સુષુપ્તિ, (લક્ષણો તે તે શબ્દોમાં જોવાં.)

અજ્ઞાનશક્તી—અજ્ઞાનની બે શક્તિઓ છે: (૧) જ્ઞાનશક્તિ અને (૨) ક્રિયા શક્તિ. વળી (૧) વિશેષ અને (૨) આવરણ એવી પણ બે અજ્ઞાનની શક્તિઓ છે.

અજ્ઞાનાવસ્થાસસકમ્—અજ્ઞાનાવૃત્તિ વિશંપ-દ્વિવિધજ્ઞાનનૃપ્તયઃ । દુઃસ્વહાનિશ્ચ સતૈતા અવસ્થાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥૧॥ અજ્ઞાનની સાત અવસ્થાઓ છે:—(૧) અજ્ઞાન, (૨) આવરણ, (૩) વિશેષ, (૪) પરોક્ષપાન, (૫) અપરોક્ષ-જ્ઞાન, (૬) તૃપ્તિ, અને (૭) દુઃખહાનિ. (લક્ષણો તે તે શબ્દોમાં જોવાં.)

અણુત્વમ્—સૂક્ષ્મપદાર્થત્વે સત્યારમ્મકત્વમ્ । જે પદાર્થ સૂક્ષ્મ હોઇને, ખીજ પદાર્થનો આરંભ કરનારો થાય છે અને તેને ‘અણુ’ કહે છે. અણુનો ભાવ તે અણુત્વ.

અણુજન—(શરીરમ્)—સ્ત્રીબીજની શરી-રથી પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલું જે ઇંડું હોય છે, તે ઇંડામાંથી જે શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, તે અંડજ કહેવાય છે. પક્ષી, સર્પ, ગરેળા, વગે-રેનાં શરીર અંડજ હોય છે.

(૫)

અતલાદિસસકમ્—અતલં વિતલં સુતલં તલ્લતલં કિલ રસાતલં ચૈવ । પાતાલસસકમિદં મહાતલં ચાપિ પાતાલમ્ ॥૧॥ અતલ વગેરે સાત ભેદ પાતાલના છે. (૧) અતલ, (૨) વિતલ, (૩) સુતલ, (૪) તલાતલ, (૫) રસાતલ, (૬) મહાતલ અને (૭) પાતાલ.

અતિદેશ—સ્વવિષયમુલકધ્યાન્યવિષયે ઉપદેશઃ ।—પોતાના વિષયનું અતિક્રમણ કરીને બીજા વિષયનો ઉપદેશ.

અતિપ્રસન્નઃ—યસ્ય વોધો યત્રમિમતસ્તદન્યસ્યાપિ વોધપ્રસન્નઃ ।—જે સ્થળે જેનો બોધ થયો જોઈએ એમ માનેલું છે, તે સ્થળે તેનાથી અન્યનો પણ બોધ થવાનો પ્રસંગ આવે તે અતિપ્રસંગ કહેવાય.

અતિવાદ—નિરર્થક અતિશય ક્ષવારો કરવો તે.

અતિવ્યાપ્તિ—લક્ષ્યવૃત્તિત્વેસત્યલક્ષવૃત્તિત્વમતિવ્યાપ્તિઃ ।—જે લક્ષણ પોતાના લક્ષ્ય પદાર્થમાં વર્તે છે અને તે સાથે અલક્ષ્ય પદાર્થમાં પણ વર્તે છે તે અતિ-વ્યાપ્તિ. જેમ કોઈ માણસે ગાયનું લક્ષણ એવું કહ્યું કે “શીંગડાવાળી હોય તે ગાય” ગાયને શીંગડા હોય છે માટે શીંગડાવાળી હોવાપણું (શીંગિત્વ) લક્ષણ ગાયમાં તો છે, પણ જે ગાય નથી એવી અલક્ષ્ય જે ભેંસ તેમાં પણ તે લક્ષણ લાગુ પડી જાય છે, માટે એ લક્ષણ અતિ-વ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય છે.

અતિવ્યાપ્યાદિદોષત્રયમ્—લક્ષણમાં અતિવ્યાપ્તિ, અવ્યાપ્તિ, અને અસંભવ એવા ત્રણ દોષ ન હોવા જોઈએ. (એ અતિ-વ્યાપ્તિ આદિ દોષોનાં લક્ષણ તે તે શબ્દોમાં જોવાં.)

અતિશયતાપઃ—પોતાનાથી અતિશય વૈભવવાળા દેવતાઓને જોઈને જે સ્વર્ગમાં ગયેલાને પરિતાપ થાય છે. તેને ‘અતિશય-તાપ’ કહે છે.

અતીતત્વમ્—વર્તમાનધ્વંસપ્રતિયોગિત્વમતી-તત્વમ્ ।—ઘટાની કાલ વિશે વર્તમાન જે ધ્વંસ છે, તે ધ્વંસનું જે પ્રતિયોગીપણું તેનું નામ અતીતત્વ. જેમ—આ કાળમાં (વર્તમાન કાળમાં) ઘટનો જે ધ્વંસ (નાશ), એ ધ્વંસનો પ્રતિયોગી જે નાશ થનારો ઘટ, તેને વિશે અતીતત્વ રહેલું છે. અર્થાત્ તે ઘટ ભૂતકાળમાં હતો, એમ કહેવાય છે.

અતીન્દ્રિયમ્—લાકિક ઇન્દ્રિયોવડે જેનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી એવું.

અત્યંતનિવૃત્તિઃ—કારણસહિતકાર્થનિવૃત્તિઃ । કારણ સહિત કાર્યની નિવૃત્તિ તે. જેમ જગત્ની અત્યંતનિવૃત્તિ એટલે જગત્ અને તેનું કારણ જે અવિદ્યા, એ બન્નેની નિવૃત્તિ.

અત્યંતાભાવ—નિત્યઃ સંસર્ગાભાવોઽત્યંતાભાવઃ ।—જે અભાવ નિત્ય હોય છે એટલે ઉત્પત્તિ વિનાશથી રહિત હોય છે, તથા સંસર્ગાભાવરૂપ હોય છે એટલે અન્યો-ન્યા-ભાવથી ભિન્ન અભાવરૂપ હોય છે, તે અભાવ અત્યંતાભાવ કહેવાય છે. અર્થાત્ જે વસ્તુ જે અધિકરણમાં કોઈ વખત પણ રહેતી નથી, તે વસ્તુનો સંબંધ કરીને તે અધિકરણમાં અત્યંતાભાવ રહે છે. જેમ વાયુ, આકાશ, વગેરેમાં રૂપ ગુણ કોઈ વખત પણ સમવાય સંબંધે કરીને રહેતો નથી, માટે વાયુ અને આકાશાદિકમાં રૂપ ગુણનો અત્યંતાભાવ રહે છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વીમાત્રમાં રહેનારા ગંધ ગુણનો પૃથ્વી સિવાય જલાદિક સર્વ પદાર્થોમાં અત્યંતાભાવ રહે છે; આકાશમાત્રવૃત્તિ શબ્દ ગુણનો આકાશ સિવાય સર્વત્ર અત્યંતાભાવ રહે છે; આત્મામાત્રવૃત્તિ જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આત્મા સિવાય સર્વત્ર અત્યંતાભાવ રહે છે; મૂર્તદ્રવ્યમાત્રવૃત્તિ ક્રમનો મૂર્ત દ્રવ્યને છોડીને સર્વત્ર અત્યંતાભાવ રહે છે; અને ભૂતલાદિકમાં ઘટાદિક કદાચિત્ સંયોગ સંબંધથી રહે છે માટે તે સંયોગ સંબંધે કરીને તે ઘટાદિકનો ભૂતલાદિકમાં અત્યંતાભાવ હોતો નથી પણ સામયિકાભાવ હોય છે, એ